

Діагностика креативного мислення майбутніх фахівців економічного профілю

Fedko O.O. Diagnostics of creative thinking of future economic specialists / O.O. Fedko// Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 536-546.

О.О.Федько. Діагностика креативного мислення майбутніх фахівців економічного профілю. В статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми креативного мислення як процесу та індивідуальної психічної відмінності особистості. Описано методи психодіагностики креативного мислення в українській та зарубіжній психології. Представлено методологію підходу до конструювання тестів креативності. Подається оригінальний пакет тесту креативного мислення у сфері економіки та бізнесу. Детально описано основні критерії оцінки рівня розвитку креативного мислення. Представлено результати емпіричного дослідження основних його проявів у майбутніх фахівців економічного профілю. Перераховано найбільш оригінальні семантичні ідеї при розробленні проблем у сфері економіки та бізнесу. Виявлено психологічні особливості розвитку креативного мислення у студентів економічного профілю. Доведено, що студенти з високим рівнем креативного мислення легко генерують ідеї, гнучко використовують інформаційний матеріал, пропонують порівняно велику кількість ідей для розв'язання проблеми. Представлено опис рівнів розвитку креативного мислення в студентів у залежності від показників мислительної біжучості, оригінальності ідеї, гнучкості мислення. За допомогою методу експертних оцінок доведено високу валідність представленого діагностичного інструментарію. Встановлено, що рівень розвитку креативного мислення залежить від наявності базових знань із основ економіки та індивідуальних проявів творчого підходу до вирішення завдань. Констатовано, що високий рівень розвитку креативного мислення властивий лише частині студентів економічного профілю. Виявлено, що особи з високим рівнем креативного мислення володіють великим інформаційним запасом з економіки та бізнесу, цікавляться світовими новинами в галузі, беруть участь у конкурсах та олімпіадах, розробляють наукові та соціальні проекти, самостійно вивчають іноземні мови, підтримують контакти зі студентами різних ВНЗ.

Ключові слова: креативне мислення, креативність, когнітивна сфера, юнацький вік, мислительна біжучість, оригінальність ідеї, адаптивна гнучкість, валідність, експертна оцінка, рівні розвитку креативного мислення.

А.А.Федько. Диагностика креативного мышления будущих специалистов экономического профиля. В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы креативного мышления как процесса и индивидуального психического отличия личности. Описанные методы психодиагностики креативного мышления в украинской и зарубежной психологии. Представлена методология подхода к конструированию тестов креативности. Подаётся оригинальный пакет теста креативного мышления в сфере экономики и бизнеса. Описанные детально основные критерии оценки уровня развития креативного мышления. Представлены результаты эмпирического исследования основных его проявлений у будущих специалистов экономического профиля. Перечислены наиболее оригинальные семантические идеи при разработке проблем в сфере экономики и бизнеса. Выявлены психологические особенности развития креативного мышления у студентов экономического профиля. Доказано, что студенты с высоким уровнем креативного мышления легко генерируют идеи, гибко используют информационный материал, предлагают сравнительно большее количество идей для решения проблемы. Представлено описание уровней развития креативного мышления у студентов в зависимости от показателей мыслительной беглости, оригинальности идеи, гибкости мышления. С помощью метода экспертных оценок доказано высокую надёжность представленного диагностического инструментария. Установлено, что уровень развития креативного мышления зависит от наличия базовых знаний основ экономики и индивидуальных проявлений творческого подхода к решению задач. Констатировано, что высокий уровень развития креативного мышления свойствен только части студентов экономического профиля. Выявлено, что лица с высоким уровнем креативного мышления владеют большим информационным запасом в экономике и бизнесе, интересуются мировыми новостями в отрасли, принимают участие в конкурсах и олимпиадах, разрабатывают научные и социальные проекты, самостоятельно изучают иностранные языки, поддерживают контакты со студентами разных вузов.

Ключевые слова: креативное мышление, креативность, когнитивная сфера, юношеский возраст, мыслительная беглость, оригинальность идеи, адаптивная гибкость, надёжность, экспертная оценка, уровень развития креативного мышления.

Постановка проблеми. Однією зі складових когнітивної сфери особистості є креативне мислення, яке робить сам процес захоплюючим і допомагає відшукувати нові шляхи розв'язання складних проблем. Для якісної підготовки майбутніх спеціаліс-

тів в межах університетів необхідно мати методи ідентифікації творчих та обдарованих студентів. Відповідно проблема діагностики творчої особистості повинна розв'язуватися на основі розуміння структури, механізмів, закономірностей як творчого процесу, так і креативного мислення в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Проблема креативного мислення як процесу і потенціалу особистості досліджувалася багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими: Д. Богоявленською, Дж. Гілфордом, В. Клименко, В. Моляко, Я. Пономарьовим, В. Рибалкою, Е.Торрансом, Д. Халперном та інші. В сучасній психологічній науці представлено фундаментальні напрацювання проблем сутності творчого процесу та особливостей креативного мислення (В. Карпенко, О. Матюшкін, Л. Міщиха, Л. Мойсеєнко, В. Моляко, Я. Пономарьов, Т. Третяк, М. Ярошевський), креативності як потреби в дослідницькій діяльності (Д. Богоявленська, В. Козленко), як здібності до конструктивного нестандартного мислення, інтелектуальної рефлексії (С. Макшанов, Н. Хрящев), оптимізації творчого мислення (Г. Альтшуллер, В. Бажанюк, Г. Буш, В. Клименко, В. Моляко, І. Семенов, Р. Семенова та ін). Особливу увагу було акцентувано на природі, структурі та функціях креативного мислення (Ф. Баррон, Д. Богоявленська, Ед. де Боно, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, В. Карпенко, О. Лук, Т. Любарт, О. Матюшкін, А. Осборн, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, К.Тейлор, Е. Торранс, Г. Уоллес), дослідженні змістових характеристик, впливу інформаційно-збагаченого середовища на розумовий розвиток особистості (В. Панов, М. Смільсон та ін.) [1,2,3,4]. Спільним для більшості дослідників є погляд на креативне мислення як на психічний процес, що спрямований на розв'язання проблем та ситуацій, що вимагають від особистості нестандартних рішень. Зазначається, що для креативного мислення властивим є особливе світосприймання, здатність швидко й динамічно орієнтуватися в складних ситуаціях, оперативність і широта мислення, логічність й обґрунтованість рішень, що приймаються, вихід за межі штатних ситуацій.

Разом з тим проблема розробки засобів діагностики креативного мислення у майбутніх фахівців економічного профілю залишається недостатньо вивченою.

Формулювання мети завдань статті. Відповідно до актуальності проблеми *метою* дослідження було розроблення методів діагностики креативного мислення у майбутніх фахівців економічного профілю. Тому в процесі дослідження нами було здійснено теоретичний аналіз психологічних підходів до проблеми кре-

ативного мислення у вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи результати психологічного аналізу вивчення проблеми креативного мислення, ми поставили завдання розробити методіку діагностики креативного мислення у майбутніх економістів, виявити рівні їх розвитку креативного мислення та здійснити інтерпретацію діагностичних даних.

Дослідник Дж. Гілфорд (1962) першим виділив креативність як самостійний фактор, називаючи його «здібністю до дивергентного мислення». Згідно теорії дивергентного мислення основою творчості є здібність до породження багатьох рішень на основі однозначних даних, на відміну від конвергентного мислення, яке діагностується традиційними тестами інтелекту, і спрямовані на пошук єдиного правильного результату. Тому, за Дж.Гілфордом, інтелект і креативність не лише не пов'язані, але й представлені взаємно протилежними процесами [4]. Автор виділив 4 основні якості, які властиві креативній особистості:

- оригінальність, нетривіальність, незвичність висловлюваних ідей, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни. Творча людина майже завжди та всюди прагне знайти своє власне, відмінне від інших рішення;
- семантична гнучкість, здібність бачити об'єкт під новим кутом зору, виявляти його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці;
- образна адаптивна гнучкість, здібність змінити сприймання об'єкта таким чином, щоб бачити його нові, приховані від спостереження сторони;
- семантична спонтанна гнучкість, здібність продукувати різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, зокрема в такій, яка не містить орієнтирів для цих ідей [4].

Американські психологи П.Торренс, П.Джексон займались вивченням креативності дітей. Для П.Торренса креативність – це здібність до загостреного сприйняття недоліків, прогалин в знаннях, невістачаючих елементів, дисгармоній і т.п. Учений представив модель креативності, що включає три фактори: біжучість (продуктивність), гнучкість та оригінальність. У такому підході критерієм креативності є не якість результатів, а характеристики та процеси, які активізують творчу продуктивність [4]. При діагностиці креативного мислення традиційно використовуються тести креативності J.Guilford та E.Torrance [4]. Ми поділяємо концепцію вчених про те, що творчий шлях

розв'язання проблеми полягає в тому, що особистість шукає оригінальні способи їх вирішення, ще раз здійснює перевірку гіпотез, висловлює унікальні або незвичні думки. Тому, тести креативності не передбачають однозначної відповіді, діагностують творчий потенціал людини, дають можливість прояву нестандартних рішень. Доцільно використати розроблені креативні спеціальні завдання, які можна вирішувати у сфері економіки та бізнесу. Задачі, створені за зразком експрес-тестів, за змістом є креативними.

Оцінка виконання завдань здійснювалася за критеріями креативності, які були виділені J.Guilford та E.Torrance включали такі параметри: біжучість, гнучкість й оригінальність, які визначаються такими факторами:

- біжучість відображає здібність до породження великої кількості сформульованих ідей і вимірюється числом поданих відповідей;
- гнучкість оцінює здібність пропонувати різноманітні ідеї, легко переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовуючи різноманітні стратегії розв'язання;
- ретельність – характеризує деталізацію відповідей і глибину «зробленої ідеї»;
- оригінальність – характеризується здібністю продукувати ідеї, які відрізняються унікальністю і є рідкісними.

Біжучість оцінюється за кількістю ідей. За кожну запропоновану відповідь дається 1 бал. Для оцінки оригінальності підраховується частота нестандартних ідей, що зустрічаються у відповідях досліджуваних. При обробці використовується шкала від 0 до 5 балів. Відповіді, які зустрічаються в 5% і більше досліджуваних, одержують 0 балів; від 4–4,99 % – оцінюються в 1 бал, від 3–3,99% – 3 бали, від 1 до 1,99% – 4 бали. Всі решта відповідей одержують 5 балів. Можливі варіанти преміювальних 10 балів за особливу оригінальність розробленості запропонованих ідей.

Ретельність визначається розробленістю кожної ідеї. Кожна окремо описана деталь, процес оцінюється в 1 бал. У ході контент-аналізу запропонованих відповідей виділяються категорії, які характеризуються високими показниками оригінальності.

Відповідно до поставленої мети дослідження, використовуючи вищевикладені методологічні положення, нами було розроблено тести креативності у сфері економіці та бізнесу. Критеріями оцінювання виступали вище перелічені показники, які використовуються при оцінці креативного мислення. Субтести

були сконструйовані так, щоб відповіді на запитання не мали однозначності. А сам процес нагадував міні-акт творчості. Методика пройшла адаптацію на вибірці у 118 осіб (студентів, які навчаються за спеціальністю «Економіка», «Фінанси та кредит» у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки).

Для оцінки результативності виконання завдань на прояв креативного мислення в економічній сфері ми використали, зробили та адаптували такі субтести креативності:

Субтест № 1. «Ви задумали бізнес у сільському господарстві. Яким чином його можна розпочати та довести до рівня країн ЄС?».

Критеріями оцінювання виступають біжучість, гнучкість та оригінальність відповідей. За кожен оригінальний ідею в економічній практиці щодо цієї проблеми присвоюється 1 бал (біжучість). Рідкість думки щодо сукупності запропонованих ідей складає оригінальність (від 1 до 3 балів). Гнучкість оцінює здібність пропонувати різноманітні ідеї, легко переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовуючи різноманітні стратегії розв'язання (за кожен ідею та залучення різноманітних галузей присвоюється 1 бал).

Субтест № 2. «Ви почали працювати менеджером в іноземній парфумерній компанії. Перед Вами поставили завдання розробити та запровадити програму «Школи краси для жінок». Ваші пропозиції.»

Критеріями оцінювання виступають біжучість та оригінальність відповідей. За кожен оригінальний ідею в юридичній практиці щодо цієї проблеми присвоюється 1 бал (біжучість). Рідкість думки та оригінальність висловлювань щодо сукупності запропонованих ідей складає оригінальність (від 1 до 3 балів).

Субтест № 3. «Як найшвидшим способом вирішити проблему організації будівництва доступного житла для всієї молоді?».

Критеріями оцінювання виступають біжучість та оригінальність відповідей. За кожен оригінальний ідею в економіці та бізнесі щодо цієї проблеми присвоюється 1 бал (біжучість). Рідкість думки щодо сукупності запропонованих ідей складає оригінальність (від 1 до 3 балів). Гнучкість оцінює здібність пропонувати різноманітні ідеї, легко переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовуючи різноманітні стратегії розв'язання (за кожен ідею та залучення різноманітних галузей присвоюється 1 бал).

У результаті дослідження сумуються дані, отримані за результатами трьох субтестів, що і складає рівень розвитку креативного мислення в економіці та бізнесі.

Для осіб, які показали результати високі і вище середніх, характерним є придумування великої кількості та різноманітності ідей, встановлення різноманітних зв'язків між предметами. У відповідях відмічено легкість переходу від одного поняття або способу рішення до другого, незвичайність, самостійність та унікальність розв'язування запропонованих завдань.

Важливо відмітити ще одну особливість при виконанні тестів креативного мислення. Більше труднощів при виконанні тестів креативності відчували студенти, які мають задовільні успіхи з економічних дисциплін. Тому, рівень креативного мислення у таких студентів в більшості є середнім або нижчим середнього.

У процесі діагностики креативного мислення в економічній сфері було відмічено такі особливості. Результати дослідження показали, що переважна більшість респондентів пропонували прості ідеї при розв'язуванні завдань креативного змісту.

Однак, частина студентів демонстрували високу мислительну біжучість та оригінальність думки. Так, зокрема до числа креативних ідей по субтесту № 1 «Ви задумали бізнес у сільському господарстві. Як саме його можна розпочати та довести до рівня країн ЄС?» з найвищою оцінкою за параметром «оригінальність» відносяться пропозиції щодо:

1. Розробки сучасного бізнес – плану.
2. Усунення існуючих прогалин в знаннях з даної сфери.
3. Здійснення подорожі до країн ЄС з метою ознайомлення з досвідом ведення бізнесу в сільському господарстві.
4. Залучення громадських організацій.
5. Залучення міжнародних організацій.
6. Визначення потенціалу регіону та людських ресурсів.
7. Аналіз статистичних даних та інформації, що міститься в різноманітних джерелах.
8. Повне здійснення заходів по висуненню пропозицій щодо обов'язкового страхування у сільському господарстві.
9. Проаналізувати наявність усіх можливих негативних факторів, які перешкоджають організації такого бізнесу.
10. Використання досвіду інших країн.
11. Враховувати соціально – економічні чинники, що впливають на розвиток сільського господарства.
12. Стимулювання працевлаштування молоді.

13. Обмін досвідом в суміжних сферах діяльності.

14. Участь у міжнародних виставках організації такого виду бізнесу.

До креативних ідей по субтесту № 2 «Ви почали працювати менеджером в іноземній парфумерній компанії. Перед Вами поставили завдання розробити та запровадити програму «Школи краси для жінок». Ваші пропозиції.» з найвищою оцінкою за параметром «оригінальність» відносяться пропозиції щодо:

1. Розроблення детальної програми школи краси.
2. Підготовка спеціалістів професіоналів для школи краси.
3. Залучення різних фахівців із перукарського мистецтва, візажу, масажу та ін.
4. Запровадження роботи школи краси в школах –інтернатах для дітей вразливих категорій на умовах безоплатної допомоги таким учням.
5. Вивчення та використання досвіду зарубіжних країн.
6. Організація та проведення рекламних заходів щодо школи.
7. Організація центрів допомоги людям із косметичними дефектами.
8. Координація роботи з лікарями-дерматологами.
9. Влаштування в школі майстер -класів.
10. Медична та психологічна допомога.
11. Організація центрів із надання пробних безкоштовних занять.
12. Співпраця з ЗМІ.
13. Організація виставок-продажів акційних товарів.
14. Пошук та підбір постійних клієнтів для проведення публічних показових майстер – класів.

До числа креативних ідей по субтесту № 3 «Як найшвидшим способом вирішити проблему організації будівництва доступного житла для всієї молоді?» з найвищою оцінкою за параметром «оригінальність» відносяться пропозиції щодо:

1. Розробки законодавчої бази.
2. Усунення існуючих прогалин в праві.
3. Розпочати масові проекти малометражного доступного житла для соціально проблемної молоді.
4. Введення в норму поняття соціальне житло, без права приватизації.
5. Здійснення контролю за інвестиційною діяльністю.
6. Створення департаменту по інвестиційній діяльності з функцією нагляду за будівництвом.

7. Розроблення цінних паперів з обліку квартир.
 8. Надання привілеїв розподілу та обліку квартир державним організаціям.
 9. Суворі відповідальність за дотримання порядку у житлових комплексах.
 10. Надання квартир малозабезпеченим.
 11. Вплив на вартість квартир.
 12. Здійснення контролю роботи Міністерства соціальної політики.
 13. Створення спеціального органу.
 14. Використання досвіду зарубіжних країн.
 15. Організація центрів допомоги сім'ям і безпритульним.
 16. Матеріальна житлова підтримка сім'ї, що усиновила дітей.
 17. Зібрання коштів шляхом благодійних внесків.
 18. Медична та психологічна допомога жителям малометражних квартир із низьким соціальним забезпеченням.
 19. Організація центрів по наданню їжі, одягу на місцях проживання малозабезпечених.
 20. Збільшення допомоги по малозабезпеченості та безпритульності.
 21. Спрощення системи усиновлення.
 22. Допомога та підтримка працевлаштування таких осіб.
 23. Ратифікація міжнародних актів із внесенням відповідних змін до чинного законодавства України.
- Зведені дані отриманих кількісних результатів діагностики креативного мислення представлено в табл. 1

Таблиця 1

Розподіл респондентів за показником «креативне мислення» у сфері економіки та бізнесу (№=118, вересень 2014 р.)

№ з/п	Субтести	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		чол.	%	чол.	%	чол.	%
1	субтест № 1	27	22,8	51	43,2	40	33,8
2	субтест № 2	20	16,9	54	45,7	44	37,2
3	субтест № 3	27	22,8	58	50,9	33	27,9
4	Сумарний рівень креативного мислення	24	20,8	54	46,6	40	44,2

Висновки. Розроблена на основі теоретичного аналізу та викладацького досвіду методика діагностики креативного мислення у майбутніх фахівців економічного профілю (з урахуванням

методологічних положень провідних фахівців) може бути успішно покладена в основу емпіричного вивчення прояву обдарованості та її структурних складових у студентів-економістів. Важливим у прикладному аспекті є розроблені та апробовані методи діагностики креативного мислення, які в цілому в своїй методологічній основі відображають наукові досягнення в цій галузі та пропонують оригінальні психологічні методи, які дають можливість успішно вирішувати проблему ідентифікації студентської молоді з розвиненим креативним мисленням в економіці та бізнесі.

Перспективи. Потребує подальшого вирішення проблема діагностики мотивації до організації бізнесу майбутніх фахівців економічного профілю та розроблення тренінгових програм щодо відкриття власної справи у бізнесі.

Список використаних джерел

1. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одарённости / Е. П. Ильин. – М. : Питер, 2009 ; СПб. : Печат. двор им. А. М. Горького, 2009. – 444 с.
2. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франка, 2008. – 487 с.
3. Любарт Т. Психология креативности. / Т.Любарт, С.Торджман, Ф.Зенасни; Пер. с франц. – М.: «Когито-Центр», 2009. – 215 с.
4. Guilford J. P. The nature of humane intelligence / J. P. Guilford. – N. Y., 1967. – 132 p.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Il'in E. P. Psihologija tvorcestva, kreativnosti, odarennosti / E. P. Il'in. – M. : Piter, 2009 ; SPb. : Pechat. dvor im. A.M. Gor'kogo, 2009. – 444 s.
2. Kul'chickaja E. I. Siren' odarennosti v sadu tvorcestva / E. I. Kul'chickaja, V. A. Moljako. – Zhitomir : Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2008. – 487 s.
3. Ljubart T. Psihologija kreativnosti. / T.Ljubart, S.Tordzhman, F.Zenasni; Per. s fran. – M.: «Kogito-Centr», 2009. – 215.s.

O.O. Fedko. Diagnostics of creative thinking of future economic specialists. The results of a theoretical analysis of the creative thinking problem as a process and individual mental peculiarity of a personality are presented in the article. The methods of creative thinking psychodiagnosis in

Ukrainian and foreign psychology are described. The methodology of the approach to the creativity tests designing is presented. There have been given the original package of creative thinking test in the field of economics and business. The basic criteria of the appraisal of creative thinking development are described in detail. The results of empiric study of its main manifestations in future specialists in economics are presented. The most original semantic ideas in the problem development in the field of economics and business are enumerated. There have been revealed the psychological peculiarities of creative thinking development in the students-specialists in economics. The students with the high level of the creative thinking are proved to generate ideas easily, flexibly use informative material, offer relatively large amount of ideas to solve the problem. The description of the creative thinking levels development at students is presented depending on the indexes of cogitative fluency, originality of ideas, thinking flexibility. A high reliability of the presented diagnostic means is proved by means of the method of expert estimations. The level of the creative thinking development is established to depend on the presence of base knowledge in economics and individual manifestations of creative approach to solving tasks.

It is established that the high level of creative thinking development is peculiar to only part of the students of economic profile. The persons with the high level of the creative thinking are revealed to have a large informative supply in economics and business, to be interested in world news in industry, take part in competitions and olympics, develop scientific and social projects, independently study foreign languages, support contacts with the students of different higher institutions.

Key words: creative thinking, creativity, cognitive sphere, youth age, cognitive fluency, originality of idea, adaptive flexibility, reliability, expert estimation, levels of the creative thinking development.

Recieved September 26, 2014

Revised October 10, 2014

Accepted October 30, 2014